

تاریخ شهر و شهرنشینی در ایران (۲)

دوره قاجار و پهلوی

چمانشاه پاکزاد

استاد طراحی شهری

عضو هیأت علمی دانشگاه شهید بهشتی

انتشارات: آرمانشهر

سرشناسه: پاکزاد، جهانشاه، ۱۳۲۸- عنوان و نام پدیدآور: تاریخ شهر و شهرنشینی در ایران دوره قاجار و پهلوی / جهانشاه پاکزاد. مشخصات نشر: تهران: آرمان شهر، ۱۳۹۵. مشخصات ظاهری: ۳۹۲ص: مصور، نقشه. شابک: ۱-۲۷-۶۲۴۸-۶۰۰-۹۷۸ وضعیت فهرست نویسی: فیبا یادداشت: کتابنامه به صورت زیرنویس. موضوع: شهرنشینی- ایران- تاریخ- قرن ۱۲ق.- موضوع: Urbanization-Iran-History- 18th-20th centuries موضوع: شهرسازی- ایران- تاریخ- قرن ۱۲ق.- موضوع: City planning-Iran-History-18th-20th centuries موضوع: ایران- تاریخ- قرن ۱۲ق.- ۱۴ موضوع: Iran-History-18th-20th centuries رده بندی کنگره: ۱۳۹۵ پ۲الف/ ۱۴۷ HT رده بندی دیویی: ۳۰۷/۷۶۰۹۵۵ شماره کتابشناسی ملی: ۴۳۵۵۹۷۰

www.ketab.ir

تاریخ شهر و شهرنشینی در ایران ۲

- مؤلف: جهانشاه پاکزاد دکترای طراحی شهری
- ترسیم نقشه‌ی شهرها: شورا شهرداری کارشناسی ارشد طراحی شهری
- ناظر فنی چاپ: سیدمحمد مهدی هوشمند
- ناشر: انتشارات آرمانشهر
- چاپ دوم: ۱۴۰۰
- تیراژ: ۳۰۰ نسخه
- چاپ: منصور
- صحافی: بستان منش
- بهاء: ۷۵۰۰۰ تومان
- مرکز توزیع: نشر و بخش ثمین
- نشانی: تهران- خیابان انقلاب- خیابان دوازده فروردین - خیابان شهدای ژاندارمری غربی بن بست مرکزی پلاک ۱
- تلفکس: ۶۶۹۶۱۹۲۰ - ۶۶۹۷۲۸۷۱

فهرست

- ۱..... پیش‌گفتار مؤلف
- ۷..... آغاز فروپاشی نظام سنتی
جدول رویدادها ۶، شرایط سیاسی - نظامی ۷، شرایط اقتصادی ۱۲، شرایط اجتماعی ۱۵، شرایط فرهنگی ۱۹، شرایط فضایی ۲۲، چند نمونه از شهرها ۲۷
- ۶۱..... نفوذ سیاسی و اقتصادی سرمایه‌ی جهانی
جدول رویدادها ۵۸، شرایط سیاسی - نظامی ۶۱، شرایط اقتصادی ۶۴، شرایط اجتماعی ۶۷، شرایط فرهنگی ۷۴، شرایط فضایی ۸۰، چند نمونه از شهرها ۸۶
- ۱۱۹..... نخستین کوشش برای سرنگونی نظام استبداد
جدول رویدادها ۱۱۷، شرایط سیاسی - نظامی ۱۱۹، شرایط اقتصادی ۱۲۲، شرایط اجتماعی ۱۲۵، شرایط فرهنگی ۱۲۷، شرایط فضایی ۱۳۵، چند نمونه از شهرها ۱۴۰
- ۱۶۱..... نوگرایی آمرانه
جدول رویدادها ۱۵۸، شرایط سیاسی - نظامی ۱۶۱، شرایط اقتصادی ۱۶۶، شرایط اجتماعی ۱۷۰، شرایط فرهنگی ۱۷۳، شرایط فضایی ۱۸۰، چند نمونه از شهرها ۱۹۲
- ۲۳۱..... نهضت ملی، حاکمیت دوگانه
جدول رویدادها ۲۲۹، شرایط سیاسی - نظامی ۲۳۱، شرایط اقتصادی ۲۳۴، شرایط اجتماعی ۲۳۶، شرایط فرهنگی ۲۳۸، شرایط فضایی ۲۳۹، چند نمونه از شهرها ۲۴۴
- ۲۵۹..... بسط دیکتاتوری فردی
جدول رویدادها ۲۵۵، شرایط سیاسی - نظامی ۲۵۹، شرایط اقتصادی ۲۶۲، شرایط اجتماعی ۲۶۴، شرایط فرهنگی ۲۶۵، شرایط فضایی ۲۶۶، چند نمونه از شهرها ۲۷۴
- ۳۰۳..... اتصال کامل ایران به بازار جهانی
جدول رویدادها ۲۹۹، شرایط سیاسی - نظامی ۳۰۳، شرایط اقتصادی ۳۰۶، شرایط اجتماعی ۳۱۱، شرایط فرهنگی ۳۱۵، شرایط فضایی ۳۱۸، چند نمونه از شهرها ۳۳۱
- ۳۵۷..... جمع‌بندی

فهرست تصاویر

- تصویر ۱: یک کاروان در حال استراحت در کاروانسرای در دوران قاجار ۱۵
- تصویر ۲: آسبیزخانه‌ی بازار تهران، به روایت اوژن فلاندن ۲۵
- تصویر ۳: خراط، بازار تهران، به روایت اوژن فلاندن ۲۵
- تصویر ۴: خیابان چهارباغ، اصفهان عصر قاجار، به روایت اوژن فلاندن ۳۰
- تصویر ۵: ساحل و بندر بوشهر در عصر قاجار، به روایت اوژن فلاندن ۳۳
- تصویر ۶: دو تصویر از خیابان ناصرخسرو، تهران، به روایت اوژن فلاندن ۳۷
- تصویر ۷: بازار و ورودی مسجد، شهر قزوین در زمان قاجار به روایت اوژن فلاندن ۴۶
- تصویر ۸: نمایی از پل و شهر قم در زمان قاجار، به روایت اوژن فلاندن ۴۸
- تصویر ۹: بازار شهر کاشان در دوره قاجار، به روایت اوژن فلاندن ۵۰
- تصویر ۱۰: گارد شاهی در زمان قاجار ۶۳
- تصویر ۱۱: «بازاری در اصفهان»: از کتاب دریای سیاه از مسیر ایران و هند، اثر ادوین لرد ویکر (۱۸۴۹-۱۹۰۳ م.) ۶۷
- تصویر ۱۲: وضعیت راه‌ها در زمان قاجار، به روایت سفرنامه‌ی مادام دیلافوا ۸۱
- تصویر ۱۳: بلال کبابی ۸۴
- تصویر ۱۴: دید کلی به شهر اصفهان (رو به جنوب) در عصر قاجار، به روایت اوژن فلاندن ۸۸
- تصویر ۱۵: اولین واگن آسبی در تهران ناصری ۹۳
- تصویر ۱۶: سرای معین‌التجار، در دوره‌ی قاجاریه در ساحل رودخانه‌ی کارون ۱۱۲
- تصویر ۱۷: شلاق زدن مجرمان در ملأ عام ۱۳۹
- تصویر ۱۸: بلدیة تهران در ۱۳۰۲ ه.ش. ۱۴۶
- تصویر ۱۹: تهران در دهه‌ی ۱۳۰۰ ه.ش. ۱۴۶
- تصویر ۲۰: یکی از خیابان‌های شلوغ تهران در اواخر دوره‌ی قاجار ۱۴۷
- تصویر ۲۱: ورود تانک‌های انگلیسی به کرمانشاه در جنگ جهانی دوم ۱۶۶
- تصویر ۲۲: شهرهای صنعتی ایران (۱۳۲۰-۱۳۰۴ ه.ش./۱۹۴۱-۱۹۲۵ م.) ۱۶۸
- تصویر ۲۳: متن ابلاغیه‌ی وزارت کشور به مهندسان، طراحان و معماران شهر ملایر ۱۸۸
- تصویر ۲۴: تهران، خیابان فردوسی، ۱۳۱۰ ه.ش. ۱۹۱
- تصویر ۲۵: حمل محصولات نفتی توسط کاروان شتر از روی پل رودخانه‌ی بهمنشیر در ۱۲۹۰ ه.ش. ۱۹۳
- تصویر ۲۶: میدان مرکزی بایلسر در دوره‌ی پهلوی اول ۲۰۰
- تصویر ۲۷: میدان توپخانه، تهران، ۱۳۱۷ ه.ش. ۲۰۵
- تصویر ۲۸: خیابان لاله‌زار، تهران، ۱۳۱۰ ه.ش. ۲۰۵
- تصویر ۲۹: سال‌های پایانی فعالیت بندر پیر بازار ۲۰۷
- تصویر ۳۰: خیابان زند شیراز در حوالی سال‌های ۱۳۰۸-۱۳۰۷ ه.ش. ۲۱۱
- تصویر ۳۱: میدان شهرداری کرمانشاه در ۱۳۱۷ ه.ش. ۲۱۹
- تصویر ۳۲: بالا خیابان، مشهد، ۱۳۲۰-۱۳۱۵ ه.ش. ۲۲۴
- تصویر ۳۳: پایین خیابان، مشهد، ۱۳۲۰-۱۳۱۵ ه.ش. ۲۲۴
- تصویر ۳۴: نمودار اجاره‌بها نسبت به هزینه‌ی زندگی و هزینه‌ی مصالح ساختمانی در ۱۳۱۵ ه.ش./۱۹۳۶ م ۲۴۱
- تصویر ۳۵: تصویر تأسیس دانشگاه «آذربایجان اونورسیتسی» ۲۴۷
- تصویر ۳۶: میدان توپخانه در ۱۳۳۰ ه.ش. ۲۴۸
- تصویر ۳۷: تهران، خیابان لاله‌زار، ۱۳۲۴ ه.ش. ۲۴۹
- تصویر ۳۸: اجتماع دانش آموزان مدارس در میدان شهرداری رشت - سال ۱۳۲۸ ه.ش. ۲۵۰

ملتی که تاریخ خود را نذاند محکوم به تکرار تاریخ است!

پیش گفتار مؤلف

کتاب پیش روی شما خواننده‌ی گرامی در ادامه‌ی جلد نخست این سلسله نوشتار، با عنوان تاریخ شهر و شهرنشینی در ایران (از آغاز تا دوره قاجار)، مطالعه‌ای است در باب شرایط شهر و شهرنشینی در دوره‌های مختلف حکمرانی سلسله‌ی قاجار و پهلوی در ایران. چه در نظر خواننده‌ی گرامی این نوشتار مقبول افتد و چه آن را اثری کم‌بها بیابد، این کتاب محصول مسیری است که در چهار دهه پی‌گیر آن بوده‌ام و هستم و در کنار وظایف متعدد، همواره دغدغه‌ی ذهنی من بوده و به آن اندیشیده و سعی در توضیح آن برای خود داشته‌ام. در عین حال یکی از کارکردهای این کتاب یافتن پاسخ این سؤال بود که چرا نسل من به عنوان پیشکسوتان شهرسازی این مرز و بوم نتوانسته‌اند ثمره‌ی تلاش‌های خود را اینگونه که انتظار می‌رفت به چشم ببینند، و از سوی دیگر تذکری است به کسانی که بدون شناخت تاریخ به طور عام و تاریخ شهر و شهرنشینی به طور خاص، دچار عارضه‌ی نوستالژیک شده‌اند و به خاطر هراس از آینده ترجیح می‌دهند به گذشته‌ها بمانند.

فراموش نشود که میان «بومی‌سازی» و «بازگشت به گذشته» تفاوت‌های فاحشی وجود دارد. اولی روی به آینده دارد و به آن امیدوار است و دومی روی به گذشته دارد و از آینده بیمناک است. طالبین بازگشت به گذشته تلاشی بیهوده دارند که چرخ‌های زمان را به عقب برگردانند، غافل از آن که حتی به عنوان گردشگر و به صورتی گذرا نیز قادر نخواهند بود چند صباحی در مجموعه‌ی شرایط آن سوی این تونل زمان دوام آورند. مطالعه‌ی تاریخ نیز نه برای بازگشت به گذشته، نبش قبر یا کشف زیرخاکی، بلکه برای شناخت و عبرت‌آموزی و به عنوان چراغ روشنگر راه آینده است که می‌تواند مفید واقع گردد.

در تکمیل مطالب فوق ضروری می‌دانم که نکاتی را برای خوانندگان جوان این اثر متذکر گردم:

- شهر موضوعی قابل تقلیل به حیطه‌ی مهندسی نیست و حتی فرای آن، قابل مقایسه با یک موجود زنده نیز نیست. شهر در واقع نوعی زندگی است که از تعامل و میان‌افزایی موجوداتی با شعور و احساسات مختلف تشکیل شده است. نه می‌توان قوانین طبیعت را بر آن تحمیل کرد و نه قوانین حاکم بر علوم مهندسی را.
- شهر را نمی‌توان و نباید در حد یک فضا تنزل داد. شهر ظرف نیست، چه رسد به کالبد. بلکه شامل مظلوف خود، یعنی انسان‌ها نیز هست.

• هرچند شهر از لحاظ نظری برای خود یک کلیت است، اما هر کلیتی برای خود پدیده‌ای مستقل نیست. از این رو فی‌نفسه اعلام چیزی به نام «مسائل شهری»، گرفتار شدن در دام تقلیل‌گرایی و سهل‌انگاری است. آنچه در این میان مطرح است، مشکلی اجتماعی، اقتصادی یا سیاسی است که عارضه‌هایش در شهر رخ نموده است.